

Dr. Daniel-Grigore Filimon

CÂTEVA CONSIDERAȚII DESPRE VIRTUTEA CREȘTINĂ A DREPTĂȚII. CONCEPTUL DE *DREPTATE* – ÎNDREPTARE

Abstract: *In the context of theories and discussions about justice, launched and developed over time in the literature belonging to the social sciences, Orthodox doctrine explains justice in close connection to human participation in the life of the Church and his progress to salvation. Thus, in its concretization, justice is not foreign and must not be separated from the reality of subjective correction or salvation, from the reality of man's vocation. In the Christian sense, both terms – justice and justification – render, in a complementary and solidary way, the same reality regarding the finality towards which the Christian is heading, deification. The concept of justice-justification has the role of best reflecting the teaching about Christian justice; at the same time, it is the starting point and the core of Christian doctrine of justice.*

Keywords: *justice, righteousness, christian doctrine of justice, virtue, morality, christian life, christian deification, social justice.*

În primul capitol al cărții vechi-testamentare *Facerea* este prezentat actul special prin care omul a fost creat de Dumnezeu, la sfârșitul celei de-a șasea zi a creației (*Facerea* 1, 26-27). Evenimentul creației omului este amplu analizat de către Sfinții Părinți. Referindu-se la *chip* și la *asemănare*, Sfântul Ioan Gură de Aur vorbește despre efortul pe care omul trebuie să și-l asume „pentru a ajunge, atât cât îi stă în putere, asemenea lui Dumnezeu”¹. Tot Sfântul Ioan Hrisostom clarifică și amintește că asemănarea cu Dumnezeu trebuie înțeleasă ca „asemănare în ceea ce privește bunătatea, blândețea, virtutea, în-

1. SFÂNTUL IOAN GURĂ DE AUR, *Omiliile la Facere* (I), col. „Părinți și Scriitori Bisericești”, vol. XXI, trad. pr. D. Fecioru, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1987, p. 110.

tocmai îndemnului scripturistic «*fiți asemenea Tatălui vostru Celui din ceruri*» (Matei 5, 45)². Atât bunătatea, cât și blândețea, respectiv virtutea devin evidente, adică se fac observate, cunoscute prin acțiuni concrete³, prin urmare efortul de a ajunge asemenea lui Dumnezeu se concretizează în special prin fapte, prin acțiuni propriu-zise. Sfântul Antonie cel Mare vorbește despre viețuirea cea bună a omului pe care o aseamănă „roadei care place lui Dumnezeu și care, întocmai roadelor pământului care nu se coc într-un ceas, ci după vreme și ploii și îngrijire, se face minunată prin nevointă, prin luare aminte, prin stăruință de vreme îndelungată, prin înfrânare și răbdare”⁴. Cele câteva reflecții patristice amintite descoperă faptul că valoarea și identitatea omului sunt date de demnitatea lui de chip al lui Dumnezeu, respectiv de efortul continuu orientat către asemănarea cu Dumnezeu⁵. Totodată, *chipul și asemănarea* devin cei doi poli, cele două puncte de referință care încadrează și care dau sens existenței umane, care îl

2. SFÂNTUL IOAN GURĂ DE AUR, *Omilii la Facere* (I)..., p. 110.

3. În acest sens, Sfântul Ioan spune că „a fi virtuos înseamnă să trăiești numai pentru cele duhovnicești sau să vezi și să trăiești totul din perspectiva celor duhovnicești, căci «*M-am răstignit împreună cu Hristos; și nu eu mai trăiesc, ci Hristos trăiește în mine. Și viața de acum, în trup, o trăiesc în credința în Fiul lui Dumnezeu, Care m-a iubit și S-a dat pe Sine însuși pentru mine*» (Galateni 2, 20)”. SFÂNTUL IOAN GURĂ DE AUR, *Omilii la Facere* (I)..., p. 106.

4. SFÂNTUL ANTONIE CEL MARE, „Învățăături despre viața morală a oamenilor și despre buna purtare”, în: *Filocalia*, vol. I, trad. pr. D. Stăniloae, Sibiu, 1947, p. 15.

5. În înțeles creștin, *asemănarea* „se identifică cu starea de desăvârșire la care este chemat să ajungă omul. *Asemănarea* este orientarea și mișcarea chipului spre perfecțiunea lui Dumnezeu; este o stare liberă și conștientă. Pentru Părinții Bisericii, *asemănarea* este o răsfrângere în suflet a frumuseții chipului lui Dumnezeu, prin iluminarea Duhului Sfânt. Este forma pe care Dumnezeu o ia în icoana omului”. Pr. Ion BRIA, *Dicționar de Teologie Ortodoxă A-Z*, ediția a II-a, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994, p. 37. Desăvârșirea sau asemănarea înseamnă „aducerea la îndeplinire a chipului lui Dumnezeu în om, adică desăvârșirea acestuia prin virtute și sfințenie, singura cale prin care omul devine asemenea lui Dumnezeu”. Arhid. Ioan ZĂGREAN, „Personalitatea morală după învățătura creștin ortodoxă”, în: *Mitropolia Ardealului*, anul II (1957), nr. 3-4, p. 232; Nichifor Crainic amintea: „Creștinismul este doctrina care a știut să dezvolte în lume personalitatea umană, până la ultima posibilitate, până la îndumnezeire”; Nichifor CRAINIC, *Dostoievski și creștinismul rus*, Editura Anastasia, București, 1998, p. 148.

urmează pe om de-a lungul întregii sale existențe, în familie, în societate, în dezvoltarea personală.

În contextul diverselor teorii și discuții cu privire la înțelegerea și realizarea dreptății, atât la nivel social (dreptatea socială), cât și la nivel personal (dreptatea individuală), în rândurile următoare îmi propun aprofundarea conceptului creștin de dreptate-îndreptare. Scopul demersului propus este acela de a contribui măcar în parte la formularea unui discurs cât mai eficient și mai practic despre ceea ce înseamnă virtutea creștină a dreptății, respectiv modul în care aceasta poate fi realizată și concretizată faptic în societate și, în special, în viața fiecărui om.

1. Câteva reflecții despre om, societate și realizarea dreptății

Calitatea de ființă socială a omului sau apetența omului după comuniunea cu semenii din jurul său sunt realități afirmate și confirmate încă din cele mai vechi timpuri. Găsim la Aristotel o întregă pledoarie despre *zoon politikon* sau despre om ca ființă a cetății⁶.

„De ce omul este o ființă a cetății, mai mult decât orice albină și decât orice animal de turmă, e limpede. Natura nu crează nimic în zadar, iar dintre viețuitoare numai omul are vorbire [...] numai omul are percepția binelui, a răului, a dreptului, a nedreptului și a celorlalte asemenea”⁷.

Stagiritul este atât de convins că, prin natură, „există în toți imboldul spre o astfel de comunitate”, încât pe toți acei care nu au o cetate, adică care trăiesc în izolare îi numește nedrepti, spunând că

„întocmai cum, ca element desăvârșit, omul este cea mai bună dintre ființe, tot astfel, ca element izolat de lege și dreptate, el este cea mai josnică dintre toate [...] este fără de neam, fără de lege și fără de vatră”⁸.

Înțelegem din perspectiva formulată de Aristotel că dreptatea este proprie cetății, are rezonanță doar în cadrul unui grup social, „spiritul de dreptate este ceva propriu cetății; dreptatea este rânduită comunității civice, dreptatea fiind discernerea a ceea ce este drept”⁹.

6. ARISTOTEL, *Politica*, trad. R. Grigoriu, Editura Paideia, București, 2001, p. 7.

7. ARISTOTEL, *Politica...*, p. 7.

8. ARISTOTEL, *Politica...*, pp. 7-8.

9. ARISTOTEL, *Politica...*, p. 8.

Despre predispoziția omului pentru interacțiunea cu semenii și către realitatea socială amintește atât Sfânta Scriptură, cât și Sfinții Părinți, precum și numeroși teologi din ultimul secol¹⁰. Astfel, din cuprinsul referatului biblic al creației, aflăm că „*a zis Domnul Dumnezeu: «Nu este bine să fie omul singur; să-i facem ajutor potrivit pentru el» [...] Atunci a adus Domnul Dumnezeu asupra lui Adam somn greu; și, dacă a adormit, a luat una din coastele lui și a plinit locul ei cu carne. Iar coasta luată din Adam a făcut-o Domnul Dumnezeu femeie*” (Facerea 2, 18, 21-22). Sfântul Maxim Mărturisitorul vorbește de comuniunea din Împărăția Cerurilor, amintind că aceasta (Împărăția) este, „mai înainte de orice, dreptate [...] prin ea, ca prin ținta finală, pot merge cu ușurință toți cei ce vor spre împărăție, ca spre origine [...] căci a ocroti după lege fapăturile, înseamnă a da fiecăreia cele potrivite cu vrednicia sa”¹¹. Cu alt prilej, Sfântul Maxim evidențiază că ceea ce întărește unirea omului cu Dumnezeu și apropierea față de semenii este virtu-

10. Între altele, amintim punctul de vedere al teologului Georgios Mantzaridis, care consideră că „sociabilitatea omului se manifestă prin depășirea individualității lui [...] Depășirea individualismului se realizează prin iubirea către Dumnezeu și către aproapele”. Georgios MANTZARIDIS, *Morala creștină*, trad. Cornel C. Coman, Editura Bizantină, București, 2006, p. 265.

La rândul său, părintele Dumitru Stăniloae a acordat o atenție deosebită persoanei și comuniunii de persoane. Pentru el, comuniunea presupune o continuă împărtășire din prezența și manifestarea celor care formează Biserica lui Hristos. Această împărtășire reprezintă pregătirea pentru Împărăția lui Dumnezeu și pentru desăvârșirea creștinului: „Pregătirea pentru Împărăția lui Dumnezeu se face prin împărtășirea continuă a tuturor de Hristos [...] această împărtășire se face în forme multiple: prin credința unitară în Hristos, prin rugăciunile unora către alții, făcute în mare parte împreună, prin viața curățită de egoism și dăruită cu dragoste lui Dumnezeu și altora, prin tot felul de fapte de într-ajutorare, iar în modul cel mai accentuat prin sacramele sau mistere”. Pr. Dumitru STĂNILOAE, „Biserica și viața. Realitatea tainică a Bisericii”, în: *Ortodoxia*, anul XXXVI (1984), nr. 3, p. 419. Totodată s-a amintit și faptul că „omul este, prin definiție, structură și destinație, o ființă comunitară. Nu poate trăi singur și nici măcar nu poate deveni om, fără ajutorul altui om, al altei persoane de lângă sine, care să-l învețe, să-l iubească, cu care să vorbească, să-l umanizeze, în adevăratul sens al cuvântului”. Pr. Eugen JURCA, *Experiența duhovnicească și cultivarea puterilor sufletești. Contribuții de metodologie și pedagogie creștină*, Editura Marineasa, Timișoara, 2001, p. 29.

11. SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, „Răspunsuri către Talasie”, în: *Filocalia*, vol. III, trad. D. Stăniloae, Editura Apologeticum (ediție electronică), 2005, pp. 352-353.

tea¹². În același plan, un cunoscut duhovnic al veacului XX remarcă rolul sobornicității Bisericii:

„Fiecare persoană este zidită după chipul lui Dumnezeu și poartă în sine oglindirea Sfintei Treimi, dar, luată ca ipostas aparte, ea nu răsfrânge chipul Ființei Dumnezeiești în deplinătatea Sa. Aceasta din urmă se înfăptuiește nu altfel decât în ființarea sobornicească a Bisericii, unde unimea trăirii merge deopotrivă cu mulțimea ipostasurilor, când fiecare persoană devine una cu toți ceilalți, când în fiecare persoană încapе întreaga trăire fără împuținare, și totuși fără nimicnicirea celorlalte persoane care veșnic nu se vor reduce una la alta“¹³.

În contextul mărturiilor prezentate, se evidențiază înclinația naturală a omului către social, către comunitate. De asemenea, se remarcă faptul că prezența omului în cadrul societății și participarea acestuia la viața societății reprezintă o realitate care nu se desfășoară la voia întâmplării, nici după preferințele fiecărui ins în parte. În absența unui set minim de reguli de conduită, anarhia și nedreptatea – despre care pomenea Aristotel – ar lua locul ordinii sociale și al dreptății. Toate aceste reguli de conduită, concretizate în diverse reprezentări sau acțiuni, precum limba, familia, legile juridice, portul etc., și care au ca scop garantarea unei ordini prin constrângerea celor care alcătuiesc societatea, în timp și în loc, sunt numite *fapte sociale*. Sociologul Émile Durkheim definește faptul social ca fiind

„orice fel de a face, fixat sau nu, susceptibil să exercite asupra individului o constrângere exterioară; sau, mai mult, care este general pentru o întreagă societate dată, având în același timp o existență proprie, independentă de manifestările sale individuale“¹⁴.

12. „Hristos e ființa virtuții, rezultă că nu se poate face o deosebire atât de categorică între unirea cu Dumnezeu prin virtuți și între unirea mistică. Unirea prin virtuți nu e numai o unire în sectorul voinței, ci ea atinge și ființa omului. Iar unirea prin ființă nu se poate realiza fără unirea prin voință“. SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, „Răspunsuri către Talasie“..., p. 325, nota 456.

13. Sf. Sofronie SAHAROV, *Taina vieții creștine*, trad. ierom. R. Noica, Editura Accent Print, Suceava, 2014, p. 163.

14. Émile DURKHEIM, *Regulile metodei sociologice*, trad. D. Lungu, Editura Polirom, Iași, 2002, pp. 47-48. Perspectiva lui Durkheim este preluată și de sociologul român Petre Andrei, care susține că, „dacă facem abstracție de toate teoriile și ne orientăm numai după ceea ce observăm în realitate, atunci desigur că nu putem neg-

De-a lungul timpului, cei mai mulți dintre cercetătorii interesați – filosofi, juriști, sociologi etc. – au postulat dreptatea în strânsă legătură cu această participare a omului la viața societății. În consecință, principalele teorii despre dreptatea socială, așa cum acestea sunt dezvoltate în literatura de specialitate, surprind diferite aspecte ale existenței și manifestării omului în societate.

În mod deosebit, trebuie evidențiat că, în manifestarea ei, dreptatea implică o coordonată intimă și una exterioară. Fiecare acțiune umană își are izvorul în interiorul ființei omului, în intimitatea trăirii și a existenței sale. Chiar dacă actele concrete de dreptate sunt observate predominant din perspectiva realităților sociale și a relațiilor dintre persoane, totuși ele sunt expresii ale vibrației morale pe care o trăiește persoana umană. Sunt numeroși cercetătorii care fac diferența între o formă personală a dreptății și o formă socială. De exemplu, Platon și Aristotel, cei mai reprezentativi dintre filosofii antici greci, vorbesc despre deosebirea dintre dreptatea privită ca dispoziție habituală, numită virtute, și dreptatea ca acțiune/fapt social. Mai mult, Platon consideră că aceste două forme de dreptate nu stau niciodată pe picior de egalitate, prima fiind derivată, iar cea de-a doua fundamentală¹⁵. Însă această împărțire, dincolo de opiniile și teoriile la care a dat naștere, aduce în prim-plan relația dintre societate/grup social/cetate și individ/cetățean. Omul este o ființă eminentamente socială. El crește și se dezvoltă fizic și moral în societate, adică în relație cu semenii săi și într-un ambient care se particularizează printr-o suită de realități: norme de conviețuire, idealuri sociale, drepturi și obligații civice etc. În mod mai mult sau mai puțin perceptibil, toate aceste fapte sociale concrete acționează asupra individului și contribuie la formarea și nivelarea aspirațiilor personale. „Sentimentul moral, religios, artistic,

lija câteva elemente pe care noi le considerăm absolut necesare pentru definirea și caracterizarea faptului social. Nouă ni se pare absolut incontestabil că nu se poate numi social decât acel fenomen care derivă din viața socială, care este produs de mediul și de instituțiile sociale [...] și care interesează societatea, prin aceea că urmărește realizarea unui scop social“. Petre ANDREI, *Sociologie generală*, ediția a IV-a, Editura Polirom, Iași, 1997, pp. 260-261.

15. Cf. Adrian MIROIU, *Teorii ale dreptății sociale*, Editura Alternative, București, 1996, p. 7.

toate se nasc prin ajutorul societății, care le dirijează și le oferă un conținut, iar manifestarea lor, de la cele mai naive forme până la cele mai rafinate, nu sunt niciun moment independente de societate¹⁶. Pe de altă parte, relația dintre individ și societate nu este doar una de conformare. În viața societății, cetățeanul nu are doar un rol pasiv, ci și unul activ. El este deopotrivă „pacient și agent”¹⁷. „Societatea oferă individului principii de viațuire, iar individul își aplică principiile în societate”¹⁸. În acest sens, este necesar de amintit că fiecare om, fără deosebire, își dorește dreptatea. Cei mai mulți dintre cercetători au identificat această dreptate cu binele. Omul este o persoană activă, care gândește activ. El este subiect de dreptate nu pentru că i se poruncește să facă dreptatea, ci pentru că simte nevoia să facă dreptatea. El are un ideal în tot ceea ce face, iar acest ideal, prin însăși natura omului, este îndreptat spre bine. Binele este în mod esențial atractiv, întotdeauna promițător, inspiră, motivează, convinge, provoacă. Dacă, pentru aflarea binelui, acționăm pe cont propriu, fără a ține seama de semeni, societatea ar fi caracterizată de haos, de un permanent război între indivizi. Existența unor norme de conviețuire, a unor obiceiuri respectate cu strictețe, respectiv a unor politici și strategii sociale cu caracter durabil au rolul de a preveni un asemenea haos social. Toate aceste fapte sociale reprezintă concretizarea idealului de dreptate socială, iar stabilirea și respectarea lor de către cetățeni revine în responsabilitatea unor organisme cu autoritate în societate. Așa-numitele instituții sociale „sunt tipare societale care întruchipează valorile unei anumite societăți sau comunități”¹⁹. Ele au rolul de a distribui și de a realiza dreptatea socială pentru fiecare individ. Prin urmare, de la aceste instituții așteptăm modele de dreptate, repere de acțiune, etaloane de conduită, exemple de purtare, ca unele care sunt investite cu putere

16. Petre ANDREI, *Sociologie generală...*, p. 153.

17. Robert SOKOLOWSKI, *Acțiunea morală*, trad. Șt. Gugura, Editura Galaxia Gutenberg, 2009, p. 98.

18. Mitropolitul N. MLADIN, O. BUCEVSCHI, C. PAVEL, I. ZĂGREAN, *Teologia Morală Ortodoxă*, vol. II, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1980, p. 8.

19. Amitai ETZIONI, *Societatea monocromă*, trad. M. Antohi, Editura Polirom, Iași, 2002, p. 210.

și cu autoritate în determinarea acțiunilor necesare pentru atingerea idealului social.

Instituțiile sociale, indiferent de spectrul lor de activitate, sunt alcătuite din oameni, care ocupă anumite funcții. „De vreme ce sunt alcătuite din oameni, ele sunt totodată comunități sociale, emoționale, care funcționează prin luarea de decizii imparțiale, analitice, combinate cu procese complicate și obscure de dezvoltare și exercitare a influenței”²⁰. Acțiunile sociale desfășurate de către o instituție socială sunt în fapt acțiuni ale indivizilor care fac parte din structura respectivei instituții. Dar, chiar și în interes de serviciu, acțiunile omului reprezintă materializarea unui complex proces analitic interior, care implică deopotrivă valori, adevăruri, factori interni și externi. „Toate formele de concretizare a dreptății sociale sunt rezultate ale acțiunii omului, care caută dreptatea”²¹. Omul nu este un robot, care să răspundă unor comenzi exterioare fără a avea vreo reacție în acest sens. Dimpotrivă, prin activitățile pe care le desfășoară, el dă dovadă că este conștient de ceea ce se petrece în jurul lui și, în consecință, deciziile pe care le ia și faptele pe care le săvârșește poartă cu ele amprenta unei perspective personale cu privire la o situație dată. Acțiunile pe care le întreprinde poartă cu ele perspectiva unui ideal, a unui scop, a unui interes, pentru că omul este o ființă caracterizată de dinamism, de dezvoltare, de creștere. El știe ce își dorește, este conștient de resursele pe care le are și îndrăznește să se îndrepte către scopul propus. El trece prin filtrul experienței, al conștiinței și al pregătirii sale fiecare acțiune la care ia parte. Prin urmare, inclusiv transpunerea dreptății sociale în fapte concrete reprezintă „ființa-la-lucru a naturii umane”²². O astfel de realitate indică faptul că omul este implicat inclusiv în stabilirea și impunerea unor forme concrete de dreptate socială, iar modele de dreptate despre care am menționat că le așteptăm de la instituțiile sociale îi privesc, în concret, tocmai pe cei care activează în structura respectivelor instituții și care iau decizii în interesul societății.

20. Linda A. HILL, Kent LINEBACK, *Excelența în management. Trei reguli pentru succes*, trad. M. Chitoșcă, Editura Litera, București, 2015, p. 197.

21. Émile DURKHEIM, *Regulile metodei sociologice*, trad. D. Lungu, Editura Polirom, Iași, 2002, p. 30.

22. R. SOKOLOWSKI, *Acțiunea morală...*, p. 82.

În consecință, este necesar ca instituțiile sociale să fie alcătuite din oameni care trăiesc dreptatea într-un mod virtuos. Sunt mai multe opinii despre ceea ce înseamnă virtutea. Cel puțin din punct de vedere filosofic și social, majoritatea lor indică o calitate morală a subiectului. În virtutea acestei calități morale, revine în responsabilitatea conducătorilor, a demnitarilor, a funcționarilor etc., ca unii care sunt implicați în activitatea instituțiilor sociale, să promoveze exemple morale/virtuoase de realizare a dreptății.

2. Dreptatea-întreptare sau perspectiva creștină asupra virtuții dreptății

În acțiunile pe care le înfăptuiește, omul este deschis spre o infinitate de posibilități libere, care implică un risc important. Prin acest risc înțeleg diversele alegeri și dorințe care pot influența decizia de acțiune. În fiecare persoană există un risc al destabilizării adus tocmai de tensiunea formată între potențialele alegeri, care sunt tentante, ispititoare, dar nu întotdeauna fidele scopului propus, și necesitatea morală de a rămâne focusat pe vocația sa profundă. În acest sens, este necesar de evidențiat două coordonate determinante: pe de o parte, realizarea actelor de dreptate socială reflectă această permanentă provocare pe care o trăiește omul, anume de a distinge binele de rău și de a prefera și încuraja întotdeauna ceea ce este bun, de a alege dreptatea în locul nedreptății; pe de altă parte, în tot acest complex proces al alegerii, este foarte important modul în care omul își înțelege vocația.

„Oamenii gândesc în chip felurit istoria lumii. Pentru unii este istoria împăraților și a războaielor; pentru alții, istoria culturilor și a civilizațiilor, a cunoașterilor științifice și a gândirilor filosofice și a tot ceea ce ține de acest plan; pentru creștini, istoria omenirii nu este altceva decât înfăptuirea gândului dumnezeiesc pentru om în ea, adică creșterea duhovnicească a omului”²³.

În contextul confuziei pe care a adus-o cultura individualismului, este un mare câștig pentru om, în general, să își înțeleagă vocația și să o identifice cu neîntrupta chemarea spre unirea cu Dumnezeu, cu invitația

23. Sf. Sofronie SAHAROV, *Taina vieții creștine...*, p. 163.

de „a deveni dumnezeu prin participare”²⁴, cum remarcă Sfântul Maxim Mărturisitorul. Față de atâtea adevăruri relative și schimbătoare, singurul adevăr absolut și neschimbat de peste două milenii este Hristos, „*Calea, Adevărul și Viața*” (Ioan 14, 6). A fi în adevăr înseamnă „a fi în Hristos, a fi cu Hristos, adică asemănători cu Hristos”²⁵.

În antichitatea grecească, erau numiți virtuoși acei oameni care erau pricepuți într-o îndeletnicire. Pentru Platon, virtuos este cel care își face cu responsabilitate lucrul ce-i revine. Astfel, el identifică virtutea cu vitejia, cu priceperea, cu talentul de a face ceva sau cu orice altă calitate prin care un om devine iscusit, plăcut față de ceilalți²⁶. Pentru Socrate, virtutea este consecința experienței de a înfăptui binele. Virtutea era însușirea sau calitatea care îl facea pe om să fie om. A fi om constituie obiectivul de realizat. Omul nu se naște om, ci devine om. Pentru Aristotel, virtutea reprezintă o formă de împlinire a ceea ce este potrivit naturii și funcției. Pe de o parte, el vede în virtuți excelențe ale lucrurilor, mai precis căi de perfecționare ale naturii lucrurilor, iar în vicii imperfecțiuni ale lucrurilor. În consecință, realizarea virtuții echivalează cu împlinirea naturalului prin excelență, în timp ce viciul constituie o abandonare sau o corupere a finalității urmărite. Pe de altă parte, raportându-se la om, Aristotel identifică virtutea cu dispozițiile habituale, adică cu „ceea ce ne determină să ne comportăm bine sau rău în ceea ce privește afectele”²⁷. Pentru el, virtuțile și viciile atrag lauda sau blamul:

„Nici virtuțile, nici viciile nu sunt afecte, pentru că nu după afecte suntem judecați drept buni sau răi, ci după virtuți și vicii; și pentru că nici lăudați, nici blamați nu suntem datorită afectelor, căci nu e lăudat

24. SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, „Răspunsuri către Talasie” ..., p. 146.

25. ***; *S-a dus să-L vadă precum este. 20 de ani de la mutarea în eternitate a părintelui Sofronie Saharov*, trad. Aniela Siladi, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2013, p. 18.

26. Cf. PLATON, „Republica”, în: *Opere*, vol. V, trad. A. Cornea, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, pp. 140-145.

27. În *Etica nicomahică*, Aristotel identifică lucrurile care își au originea în suflet: afectele, facultățile și dispozițiile habituale. Pentru el, afectele sunt „dorința, mânia, teama, îndrăzneala, invidia, bucuria, prietenia, ura, regretul, emulația, mila și, în general, toate cele cărora le urmează plăcerea sau durerea”. Facultățile sunt ceea ce dă posibilitatea omului de a resimți afectele, adică ceea ce ne face să resimțim mânia, durerea sau mila. ARISTOTEL, *Etica nicomahică*, trad. S. Petecel, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, pp. 38-39.

cel ce se teme sau se mânie, nici nu este blamat cel ce se mânie pur și simplu, ci acela care o face într-un anumit mod²⁸.

Totodată, pentru Stagirit, virtutea este un habitus care perfecționează și pe cel ce o posedă, și opera acestuia.

„Virtutea ochiului face ca și ochiul, și funcția lui să fie desăvârșite [...] virtutea omului trebuie să fie un habitus datorită căruia omul devine bun [...] adică, țintește către o măsură justă [...] de unde rezultă că virtutea este o dispoziție habituală, dobândită în mod voluntar, constând într-un fel de medietate, ținta ei fiind măsura justă dintre două extreme²⁹.”

O reală și importantă contribuție la înțelegerea virtuții este adusă de către doctrina creștină. În Biserică, morala nu se referă la un obicei oarecare, ci privește o realitate practică, anume realitatea mântuirii și a dobândirii vieții veșnice³⁰, adică *obiceiul* comuniunii și cunoașterii lui Hristos (Ioan 17, 3). Binele, conceptul abstract pe care filosofii antici l-au folosit de fiecare dată pentru a indica direcția de acțiune umană, se identifică, în creștinism, cu Însuși Dumnezeu Treime de Persoane. Sfântul Evagrie Ponticul se întrebă retoric, „ce este binele, dacă nu Dumnezeu?”³¹, iar Sfântul Grigorie de Nyssa amintește că

„dintre toate bunurile, Dumnezeirea este Binele cel mai de preț și cel mai ales, încât spre El înclină tot cel ce dorește binele, de aceea zicem și noi că omul fiind zidit după chipul Celui preabun, atâta vreme cât este în stare să-și păstreze asemănarea cu originalul său, el va păstra și semnele acelei măreții și, dimpotrivă, pe măsură ce omul se va depărta de El, va pierde frumusețea de până atunci³².”

În învățătura creștină, viața morală se concretizează în a trăi potrivit voii lui Dumnezeu, pentru că „începutul, mijlocul și sfârșitul existențelor este Dumnezeu ca Cel ce le face, dar nu celelalte, prin câte

28. ARISTOTEL, *Etica nicomahică...*, p. 39.

29. ARISTOTEL, *Etica nicomahică...*, pp. 39-41.

30. Pr. Ene BRANIȘTE, Ecaterina BRANIȘTE, *Dicționar Enciclopedic de cunoștințe religioase*, Editura Arhidiecezană, Caransebeș, 2001, pp. 311-312.

31. SFÂNTUL EVAGRIE PONTICUL, „Cuvânt despre Rugăciune”, în: *Filocalia*, vol. I..., p. 77.

32. SFÂNTUL GRIGORIE DE NYSSA, *Despre facerea omului*, col. „Părinți și Scriitori Bisericești”, vol. XXX, trad. pr. T. Bodogae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1998, p. 37.

le numim. Este început, ca Făcător, mijloc, ca Proniator, și sfârșit ca Cel ce le circumscrie. Căci «*din El, zice, și prin El și spre El sunt toate*» (Romani 11, 36)³³. În contextul în care, așa cum am amintit mai sus, binele constituie scopul în funcție de care omul trebuie să se orienteze, iar Dumnezeu este Binele cel mai de preț, rezultă că întreaga existență a omului trebuie să aibă ca reper pe Dumnezeu.

„Dacă există numai un singur bine real, iar cugetul nostru e zămislit după Cel care este icoana Binelui, însuși celui care i s-a putut spune Bine, și dacă structura lui e ca un fel de chip al chipului, atunci avem dovada că formația noastră trupească își are existența și consistența solidă atunci când este condusă după Bine și e ținută în rânduială”³⁴.

Însă Dumnezeu nu este numai *reper* în săvârșirea binelui. El este și *început* al binelui, de aceea Sfântul Marcu Ascetul îndeamnă ca „orice plănuire a ta să o începi cu Cel ce este începutul a tot binele, ca să fie după voia lui Dumnezeu ceea ce ai de gând să faci”³⁵. Dumnezeu nu doar că este Binele, ci și Cel care săvârșește binele, deoarece, după cum „este propriu luminii să lumineze, tot așa e propriu lui Dumnezeu să facă bine”³⁶.

De asemenea, Dumnezeu este și *model* în realizarea binelui, pentru că „tot cel ce iubește pe Hristos, desigur că-L și imită, după putere. Astfel Hristos n-a încetat să facă bine oamenilor; iar răsplătit cu nerecunoștință și cu hulă, se purta cu îndelungă răbdare; bătut și omorât de ei, răbda neînvinuind pe nimeni”³⁷. Totodată, Dumnezeu este *cauza* binelui³⁸ și Cel care *ajută și sprijină* pe omul care face binele, în sensul celor amintite de Sfântul Simeon Noul Teolog, „fiindcă Dumne-

33. SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, „Capete teologice (suta întâia)”, în: *Filocalia*, vol. II, trad. pr. Dumitru Stăniloae, Editura Apologeticum, 2005, p. 170 (ediție electronică).

34. SFÂNTUL GRIGORIE DE NYSSA, *Despre facerea omului...*, p. 37.

35. SFÂNTUL MARCU ASCETUL, „Despre legea duhovnicească”, în: *Filocalia*, vol. I..., p. 230.

36. SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, „Capete teologice (suta întâia)“ ..., p. 176.

37. SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, „Capete despre dragoste (suta a patra)”, în: *Filocalia*, vol. II..., p. 148.

38. SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, „Capete despre dragoste (suta a patra)“ ..., p. 159.

zeu fiind tot binele, face sufletul în care sălășluiește plin de tot binele pe măsura cuprinderii firii noastre, pentru că Dumnezeu e de necuprins și de neîndurat pentru toată firea creată³⁹. Nu în ultimul rând, Dumnezeu este *țintă, finalitate* pentru toți cei care săvârșesc binele, pentru că „bine este să ne îndeletnicim pururea cu Dumnezeu și să-L căutăm pe El, preum ni s-a poruncit⁴⁰. Prin urmare, se poate observa că, spre deosebire de filosofii antici greco-romani, în creștinism, întreaga existență și moralitate a omului este privită în strânsă legătură cu Dumnezeu, care nu este un principiu abstract, ci este Treime de Persoane.

Dacă, în sens creștin, morala pune în valoare importanța vieții omului trăită în prezența, cu participarea și după voia lui Dumnezeu, atunci este evident că și noțiunea de *virtute* nu este străină, în Biserică, de această realitate a vieții în și cu Hristos.

„Creștinii sunt obligați și ei să-L imite pe Dumnezeu, dar Dumnezeul lor nu e Dumnezeul autarhic pe care filosofii antici încercau să-L imite în autarhia Lui, ci Dumnezeul iubirii de oameni, Care trebuie imitat în filantropia Sa esențială, iubind pe toți oamenii așa cum i-a iubit și îi iubește și El⁴¹.

Sfârșitul virtuții este binele⁴², amintește Sfântul Maxim Mărturisitorul, iar virtutea „ajută mintea să câștige dragostea dumnezeiască⁴³. Spre deosebire de filosofii antici greco-romani, pentru care „practicarea virtuții nu este ridicare spre altă viață, ci perfectarea în coordonatele vieții pământești⁴⁴, în viața creștină virtutea se dezvoltă exclusiv în cadrul relației și al dialogului omului cu Dumnezeul viu și personal: „*Ori de mâncați, ori de beți, ori altceva de faceți, toate spre*

39. SFÂNTUL SIMEON NOUL TEOLOG, *Cateheze*, trad. arhid. I. I. Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2009, p. 181.

40. SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, „Capete teologice (suta a doua)“, în: *Filocalia*, vol. II..., p. 220.

41. Ioan I. Ică jr., „Biserică, societate, gândire în Răsărit, în Occident și în Europa de azi“, în: *Gândirea socială a Bisericii. Fundamente. Documente. Analize. Perspective*, Editura Deisis, Sibiu, 2002, p. 21.

42. SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, „Răspunsuri către Talasie“..., p. 278.

43. SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, „Capete teologice (suta întâia)“..., p. 71.

44. Arhid. Ioan ZĂGREAN, „Câteva caractere specifice ale virtuții creștine“, în: *Mitropolia Ardealului*, anul XI (1966), nr. 7-8 p. 514.

slava lui Dumnezeu să le faceți“ (I Corinteni 10, 31). Aproximarea omului de Dumnezeu constituie temelia și rațiunea virtuții creștine. Faptele omului virtuos sunt expresie a modului în care acesta trăiește prezența lui Dumnezeu în viața sa. Sfântul Maxim Mărturisitorul remarcă asemănarea

„cuvântului dumnezeiesc cu apa. El se arată ca în niște plante și răsaduri și ca în diferite viețuitoare în cei ce se adapă din același Cuvânt, pe măsura lor; atât în formă de fapte, cât și de cunoaștere, răsărind ca un fruct prin virtuți, după calitatea virtuții și cunoașterea fiecăruia și trecând de la unii la alții“⁴⁵.

Dacă ținem seama de precizarea lui Aristotel, conform căruia „dreptatea este o virtute absolut desăvârșită pentru că exercitarea ei este cea a unei virtuți perfecte [...] o suverană a virtuților [...] care concentrează în ea întreaga virtute“⁴⁶, și dacă avem în vedere că, în înțeles creștin, „virtutea este una, dar are multe moduri de activitate“⁴⁷ și că „dreptatea este aceeași cu Împărăția Cerurilor, fiindcă dreptatea este Împărăția lucrată, actualizată, iar Împărăția este dreptatea sprijinită prin fapte“⁴⁸, atunci dreptatea creștină nu este doar o simplă virtute, ci se identifică cu întregul orizont moral al vieții creștine. În Biserică, actele de dreptate nu trimit la o categorie distinctă de acțiuni, ci ale sunt rezultate, reflecții ale unei vieți dedicată cu totul lui Dumnezeu. În esența ei, dreptatea creștină impulsionează întreaga activitate a creștinului virtuos, pentru că a da fiecăruia ceea ce i se cuvine, presupune, înainte de toate, conștiința binelui ca scop ultim, precum și existența dragostei față de semenii, a înțelepciunii, a curajului, a credinței și a tuturor celorlalte virtuți.

Doctrina creștină înțelege dreptatea din perspectiva acestei realități a mântuirii, mai precis a efortului omului către mântuire. Dobândirea Împărăției Cerurilor, ca scop concret pe care omul și-l însușește, influențează și individualizează fiecare acțiune a creștinului. Acest țel suprem al omului, acest „*go to target*“ care descrie, în limbaj

45. SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, „Răspunsuri către Talasie“ ..., p. 25.

46. ARISTOTEL, *Etica Nicomahică*..., p. 106.

47. SFÂNTUL MARCU ASCETUL, „Despre legea duhovnicească“..., p. 247.

48. SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, „Răspunsuri către Talasie“ ..., pp. 352-353.

modern, efortul de devenire al omului, este miezul, esența de la care trebuie să plecăm pentru înțelegerea dreptății. Sfântul Maxim Mărturisitorul spune că omul, „căutându-și cu stăruință ținta sa finală, dă de originea sa, care se află în mod natural în ținta sa finală”⁴⁹. Mai mult, el adaugă că

„Împărăția Cerurilor, care este originea, a poruncit Dumnezeu să fie căutată cu stăruință (Matei 6, 33) prin dreptate, care este ținta finală a Împărăției. Căci Împărăția lui Dumnezeu, mai bine zis e ea însăși dreptatea, spre care tinde, ca spre ținta finală, toată mișcarea celui ce se străduiește. Fiindcă dreptatea înseamnă a da în mod egal fiecăruia după vrednicie; iar împărăția este ocrotirea după lege. Iar a da fiecăruia cele potrivite cu vrednicia sa, e tot una cu ocrotirea după lege a existențelor”⁵⁰.

Perspectiva Sfântului Maxim este foarte importantă, pentru că ea prezintă dreptatea creștină atât ca parcurs, „toată mișcarea celui ce se străduiește”, cât și ca scop, ca ideal. În contextul în care, în mod frecvent este întâlnită tendința de a delimita și a încadra dreptatea între virtuțile cardinale și de a o teoretiza ca o coordonată morală distinctă a vieții creștine, Sfântul Maxim Mărturisitorul depășește această clasificare și indentifică dreptatea creștină atât cu viața omului, cât și cu finalitatea însăși către care se îndreaptă creștinul. Ea este deopotrivă parcurs și rezultat, faptă/acțiune și ideal/scop. Cu alte cuvinte, dreptatea creștină nu poate fi găsită de către om decât prin realizarea actelor de dreptate.

Viața omului nu trebuie pusă sub semnul fatalismului sau al determinismului. Existența umană se caracterizează printr-un evident dinamism, printr-o mișcare liberă către ceva, către Cineva. Acțiunile omului poartă cu ele amprenta unui ideal, a unei tensiuni care reflectă năzuința de a ajunge undeva. Sfântul Maxim Mărturisitorul observă această tensiune în strânsă legătură cu doi termeni, acela de *căutare*, respectiv acela de *cercetare*, și amintește că, în timp ce „căutarea este dorirea unui lucru dorit, cercetarea e căutarea modului de împlinire a dorinței după lucrul dorit”⁵¹. Acțiunea de a căuta și cea de a cer-

49. SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, „Răspunsuri către Talasie”..., p. 351.

50. SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, „Răspunsuri către Talasie”..., pp. 352-353.

51. SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, „Răspunsuri către Talasie”..., p. 356.

ceta rezumă vibrația existenței umane, înțeleasă ca parcurs, ca efort, ca dezvoltare către un ideal, către o finalitate, către o împlinire. De la o cultură la alta și de la o doctrină la alta, de-a lungul istoriei, idealul sau țelul final a fost numit în diferite moduri. În general, el a fost identificat cu *fericirea* sau cu *binele*. Starea de frământare interioară și de vibrație lăuntrică după mântuire, după împlinire, se regăsește și în viața creștinului. Doar că, în abordarea creștină, binele sau fericirea spre care tinde omul nu sunt nici speculații, nici sisteme și nici concepte abstracte. Pentru creștin, binele și fericirea se identifică cu realitatea Împărăției Cerurilor și cu împărtășirea din Mântuitorul Iisus Hristos, Care este Izvorul binelui și al fericirii. Părintele Dumitru Stăniloae amintește că și Dumnezeu

„este un ocean, un abis, dar un abis al sensurilor, al iubirii, al luminii ce se comunică, contrar întunericului care nu comunică nimic. În Dumnezeu te simți peste tot învăluit de Ființa fără sfârșit, nu de gol, în care rămâi după coruperea chipului actual al lumii [...] aceasta e haina de nuntă, haina de sărbătoare a vieții curate”⁵².

Din acest motiv, dorința cea mai mare a creștinilor este viața veșnică. Ei nu se tem de moarte, ci o văd ca o trecere către veșnicie, către Hristos care este Viață și prin care și ei trăiesc veșnic: „*Adevărat, adevărat zic vouă, dacă nu veți mânca trupul Fiului Omului și nu veți bea sângele Lui, nu veți avea viață în voi*” (Ioan 6, 53). Sfântul Grigorie Palama amintește că „Dumnezeu nu a făcut moartea, ba chiar a împiedicat-o să apară”⁵³. Dacă Mântuitorul Iisus Hristos, realitate vie și personală, este Viața (Ioan 14, 6) și Fericirea⁵⁴ și El se descoperă și se împărtășește omului, atunci omul are toate motivele să vrea să trăiască și să facă eforturi pentru a ajunge la Viața Însăși. Aceste eforturi nu trebuie înțelese ca obligații sau ca poveri. Ele sunt mărturia cea mai evidentă a libertății omului, pentru că „nici Botezul, nici Dumnezeu,

52. *Filocalia*, vol. XI, trad. pr. Dumitru Stăniloae, Editura Apologeticum, 2005, p. 795, nota 919 (ediție electronică).

53. SFÂNTUL GRIGORIE PALAMA, „150 capete despre cunoștința naturală, despre cunoașterea lui Dumnezeu, despre viața morală și despre făptuire”, în: *Filocalia*, vol. VII, trad. pr. Dumitru Stăniloae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1977, p. 456.

54. SFÂNTUL SIMEON NOUL TEOLOG, *Cateheze...*, p. 154.

nici satana nu silește voia omului⁵⁵. Prin urmare, dorința de a ajunge la Hristos este expresia pură a libertății și alegerii omului, mai ales că, „în noi, mișcarea spre cele bune e naturală⁵⁶”.

Impulsionat și inspirat de acest scop, care totodată este și atracție, și cunoaștere, și dor – pentru că Dumnezeu este Treime de Persoane, iar „fericirea stă tocmai în căldura comuniunii⁵⁷ – creștinul trăiește activ și se mobilizează cu interes spre aflarea lui Hristos, „Care este Ziditorul a toată viața, nemurirea, sfințenia și virtutea⁵⁸. El gândește și acționează concret pentru mântuirea sa, aflându-se, încă de la Botez, într-un continuu proces de îndreptare, de „îmbrăcare în Hristos” (Galateni 3, 27), de „viețuire întru sfințenie” (Romani 6, 19, 22; Coloseni 1, 22), care se completează cu fiecare faptă bună, gând cucernic, emoție și participare la viața Bisericii. Viața în Hristos, despre care am pomenit în mai multe rânduri, văzută ca „alergare” (I Corinteni 9, 24-27; Filipeni 3, 13-14), ca parcurs, ca acces, „ca viețuire în dreptatea opusă fărădelegii” (II Corinteni 6, 14), ca progres al omului către desăvârșire, către îndumnezeire, către „cununa vieții veșnice și nesfârșite în Hristos⁵⁹ este frecvent numită în literatura teologică cu termenii *mântuire subiectivă* sau *îndreptare*⁶⁰. Propriu-zis, *îndreptarea* constituie drumul omului către „cer și către Dumnezeu⁶¹; ea se concretizează „într-o mișcare treptată, în care trebuie să folosim de fapt puterea ce ne este oferită, care actualizează și sporește și puterea noastră în mod treptat. De aceea, în concret, noi efectuăm o înaintare, chiar dacă aceasta o facem în ceea ce este virtual sădit în noi⁶². Potrivit Sfântului Maxim Mărturisitorul, îndreptarea, înțelesă ca viețuire

55. SFÂNTUL MARCU ASCETUL, „Despre Botez”, în: *Filocalia*, vol. I..., p. 276.

56. SFÂNTUL SIMEON NOUL TEOLOG, *Cateheze...*, p. 154.

57. SFINȚII VARSANUFIE ȘI IOAN, „Scrisori duhovnicești”, în: *Filocalia*, vol. XI, trad. pr. D. Stăniloae, Editura Apologeticum, 2005, p. 793.

58. SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, „Capete teologice (suta întâia)“..., p. 185.

59. Pr. Dumitru STĂNILOAE, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1996², p. 351.

60. „Termenul principal folosit de Sfânta Scriptură și de Tradiția Bisericii pentru scopul și rezultatul operei lui Hristos cu privire la om este acela de „mântuire”. Pr. D. STĂNILOAE, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 340.

61. SFÂNTUL SIMEON NOUL TEOLOG, *Cateheze...*, p. 22.

62. Pr. D. STĂNILOAE, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 351.

și progres virtuos, ca praxis unitar și continuu, este însăși filosofia creștinilor⁶³.

Am văzut mai sus că, în sensul celor amintite de Sfântul Maxim Mărturisorul⁶⁴, viața creștină cu întreaga ei intensitate și dinamism a fost numită și cu termenul de *dreptate*, care indică deopotrivă mijlocul/parcursul/efortul, cât și scopul/împlinirea/ținta urmărită. În acest sens, dreptatea nu este doar o virtute, ci, mai mult, ea reprezintă „un mod de viață”⁶⁵. Prin urmare, dreptatea nu este străină, separată de realitatea îndreptării. Ambii termeni redau, în mod complementar și solidar, aceeași realitate care privește finalitatea spre care se îndreaptă creștinul, îndumnezeirea, indicând inclusiv efortul depus pentru a ajunge la Hristos, „Care este Binele treimic cel Unul și Care voiește binele cel mai înalt, căci bunătatea îi este fire”⁶⁶. *Conceptul de dreptate-îndreptare are rolul de a reflecta cel mai bine specificul dreptății creștine.*

Sunt mai multe perspective care trebuie aprofundate și clarificate în acest sens.

În primul rând, în limbaj creștin, sunt folosiți mai mulți termeni pentru a desemna mântuirea, desăvârșirea omului. Atât cărțile Sfinței Scripturi, cât și Sfânta Tradiție abundă în astfel de lexeme, care variază de la o abordare la alta, în funcție de nuanțele și de realitățile vieții creștine puse în discuție. Este important de spus că „între toți acești numeroși termeni care exprimă starea de mântuire există o deplină solidaritate și complementaritate. Înțelesul fiecăruia implică înțelesurile exprimate prin ceilalți”⁶⁷. Atât *îndreptarea*, cât și *dreptatea* sunt noțiuni care trebuie văzute în solidaritate cu toate celelalte expresii/cuvinte folosite pentru a indica ideea de mântuire. În mod special, în contextul prezentării de față, date fiind multiplele abor-

63. SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, „Capete despre dragoste (suta a patra)”..., p. 132; ideea este reluată și dezvoltată de către pr. Dumitru Stăniloae și în *Filocalia*, vol. II..., p. 226, nota 422.

64. SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, „Răspunsuri către Talasie”..., pp. 352-353.

65. Pr. D. STĂNILOAE, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 344.

66. SFÂNTUL CALIST CATAFYGIOTUL, „Despre unirea Dumnezeiască și viața contemplativă”, în: *Filocalia*, vol. VIII, trad. pr. Dumitru Stăniloae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1979, p. 422.

67. Pr. D. STĂNILOAE, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 341.

dări și teoretizări ale dreptății, atât în calitate de realitate habituală/virtuală, cât și ca realitate socială, conceptul de dreptate-îndreptare reprezintă cartea de vizită a modului în care învățătura creștină înțelege dreptatea. Față de numeroasele și variatele doctrine (filosofice, sociologice, juridice etc.) despre dreptate, despre scopul și formele ei concrete de realizare, dreptatea-îndreptare rezumă cu succes atât învățătura despre viața creștină, cât mai ales filosofia creștină despre dreptate, despre caracterul ei virtuos, despre realizarea ei în societate, despre importanța și sensul pe care ea îl urmărește. Departe de a încuraja distorsionarea sensurilor celor doi termeni, dreptatea-îndreptare surprinde tocmai ideea că actele concrete de dreptate pot fi virtuozitate doar în măsura în care autorul lor se află în proces de îndreptare. „Viața creștină nu se mulțumește doar cu convingerea că Dumnezeu există undeva în cer, ea se realizează ca gustare sau experiență vie a prezenței lui Hristos în cei care-L iubesc pe El; ea este răspuns la invitația psalmistului, «gustați și vedeți că este bun...»⁶⁸. Prin urmare, sensul adevărat, valoarea, profunzimea, înălțimea, complexitatea dreptății – ca viață, concept, acțiune, virtute, dispoziție interioară etc. – se descoperă doar în lumina și în desfășurarea îndreptării creștine.

În al doilea rând, înțelegerea dreptății-îndreptare aduce în prim-plan referatul biblic al creației. Expresia *κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν θεού* exprimă faptul că omul, chip (*εἰκόν, ὄνοσ, ἦ*) viu al lui Dumnezeu, se află în raporturi vii cu Dumnezeu. Relația cu Dumnezeu nu este statică, ci dinamică. Acest dinamism al chipului viu este exprimat prin cuvântul *ὁμοίωσις, εως, ἦ*. Omul a fost creat după chipul și într-un proces de asemănare cu Dumnezeu. Dreptatea-îndreptare se identifică cu acest proces de asemănare, care este firesc omului. „Comportându-se asemenea lui Dumnezeu, prin facerea de bine, creștinul devine imitator al lui Dumnezeu (*mimetes Theou*) și Dumnezeu (*theos*) pentru cei cărora le face binele⁶⁹. Sfântul Apostol Pa-

68. † DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, *Comori ale Ortodoxiei*, Editura Trinitas, Iași, 2007, p. 333.

69. I. I. ICĂ jr., „Biserică, societate, gândire în Răsărit, în Occident și în Europa de azi“..., p. 21.

vel vorbește despre „*imprimarea chipului lui Hristos în cei mântuiți, asemănarea cu Fiul lui Dumnezeu*” (Romani 8, 29; Galateni 4, 7), iar Sfântul Antonie cel Mare observă că însăși calitatea de om trimite la asumarea efortului descoperirii lui Dumnezeu: „om se numește cel ce îngăduie să fie îndreptat. Cel ce nu poate fi îndreptat este neom, căci aceasta se află la neoameni. Iar de unii ca aceștia trebuie să fugim, căci celor ce trăiesc laolaltă cu păcatul, nu li se îngăduie să se afle niciodată printre nemuritori”⁷⁰. Așadar dreptatea-îndreptare îi este naturală, firească omului; ea este „conformă firii noastre, căci ea ne unește tot mai mult cu modelul firii noastre, cu Logosul devenit om [...]. Iar în aspirația firii noastre de a înainta la nesfârșit în bine, sau în iubire, se ascunde din nou taina legăturii noastre cu Dumnezeu, Care ne cheamă să înaintăm spre El”⁷¹.

Totodată, dreptatea-îndreptare indică un progres, o revenire sau o reintrare în ordine. Conceptul de „ordine” este frecvent abordat de către filosofi, juriști, sociologi în special în legătură cu dreptatea. Ordinea a fost înțeleasă ca ideal de echilibru social și cosmic, iar faptele de dreptate socială ca modalități, instrumente de accedere către un asemenea ideal social. Spre exemplu, legea juridică garantează ordinea socială, fapt care conduce la o societate a siguranței, a bunăstării, a calității vieții etc.⁷². În abordarea creștină, ideea de ordine dezvoltă un sens ontologic. Ea trimite la actul creației, la momentul în care „*a privit Dumnezeu toate câte a făcut și iată erau bune foarte*” (Facerea 1, 31). În această ordine de după creație, rostul omului a fost acela de a sta în comuniune cu Dumnezeu. Păcatul primilor oameni a condus la dezordine, la o ieșire din ordinea lui Dumnezeu. Totuși, omul a păstrat în conștiința lui naturală dorința după ordinea paradisiacă⁷³. Dreptatea-îndreptare are ca finalitate restabilirea ordinii edenice, înțeleasă ca viață cu Dumnezeu, ca viață trăită în relații drepte (corespunzătoare) cu Dumnezeu. Sfântul Maxim Mărturisitorul spune că

70. SFÂNTUL ANTONIE CEL MARE, „Învățăături despre viața morală...”, p. 6.

71. Pr. D. STĂNILOAE, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 353.

72. Cf. Emil Gheorghe MOROIANU, „Conceptul de ordine juridică”, în: *Studii de drept românesc*, anul XX (53), nr. 1-2, București, 2008, pp. 33-42.

73. Cf. Laurent SENTIS, *De l'utilité des vertus*, Beauchesne Éditeur, Paris, 2004, pp. 141-143.

„toate au fost făcute bune foarte și au fost date oamenilor spre întrebuințare. Și bune sunt toate cele făcute de Dumnezeu, ca folosindu-ne bine de ele, să-i mulțumim lui Dumnezeu. Dar noi fiind slabi și trupești la înțelegere, am ales mai mult cele materiale în loc de porunca iubirii și, îngrijindu-ne de ele, ne războim cu oamenii”⁷⁴.

Viața creștină se caracterizează printr-o încordare și o concentrare a omului de a ieși din starea de păcat, adică din dezordine și nedreptate, și a ajunge la ordinea pe care a cunoscut-o la început și în care a fost așezat prin actul creației. Reintrarea în ordinea edenică este, în fapt, intrarea în Împărăția Cerurilor, însăși scopul vieții creștine. De aici perseverența creștinului orientată către realizarea vocației sale și, împreună cu ea, întreaga metamorfoză ontologică prin care acesta trece⁷⁵.

În al treilea rând, dreptatea-îndreptare se caracterizează și printr-o evidentă perspectivă unitară, întemeiată pe aspirația după îndumnezeire. Pe de o parte, existența virtuoasă se împletește cu acțiunile exterioare, se determină una pe cealaltă.

„Nu simplu făcătorii de lege se vor îndrepta, ci aceia care împlinesc legea duhovnicească, înțeleasă duhovnicește, așadar aceia care împlinesc legea duhovnicească după omul dinlăuntru, în duh. Numai aceștia se vor îndrepta, pentru că numai aceștia nu cad din har, întrucât cuvântul străbate până în adâncul sufletului lor, datorită faptului că e curat”⁷⁶.

În viața creștină nu se poate concepe o separare între simțirea interioară și manifestarea exterioară, între ceea ce credem și ne dorim și ceea ce facem, realizăm în concret. Pentru Sfântul Simeon Noul Teolog, „credința este vie prin fapte, iar această realitate este o taină străină credincioșilor-pe-jumătate sau necredincioșilor, care nu-și arată credința lor prin fapte”⁷⁷, iar Sfântul Antonie cel Mare afirmă că „fapta fără credință și credința fără faptă vor fi la fel de lepădate, căci credin-

74. SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, „Cuvânt ascetic”, în: *Filocalia*, vol. II..., p. 35.

75. Cf. Servais-Théodore PINCKAERS, *The renewing pinckaers. Thomistic moral theology reader*, The Catholic University of America Press, 2005, p. 292.

76. SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, „Răspunsuri către Talasie”..., p. 82.

77. SFÂNTUL SIMEON NOUL TEOLOG, *Cateheze...*, p. 175.

ciosul trebuie să își arate credința, aducând Domnului fapte⁷⁸. Pe de altă parte, viața creștină, în complexitatea ei, nu se rezumă la un singur fapt sau la o singură acțiune, ci însumează un întreg proces de fapte și acțiuni unite între ele de către același ideal: mântuirea. Privită din perspectiva îndreptării, care este un singur proces către o singură țintă, „dreptatea nu este văzută doar ca o virtute oarecare, ci ea constituie orizontul tuturor virtuților și legea coexistenței lor⁷⁹. Nu întâmplător termenul de „virtute“ este întâlnit mai rar în cărțile Sfintei Scripturi, decât acela de „dreptate“. Conformitatea cu voința lui Dumnezeu era numită de către evrei dreptate. De aici și însușirea de drept înaintea lui Dumnezeu, atât de frecventă în Noul Testament⁸⁰, care îl indică pe cel credincios, pe cel care se dezvoltă către îndumnezeire.

Dreptatea-îndreptare este un proces coparticipativ. Sfântul Marcu Ascetul vorbește despre harul dumnezeiesc, care „trezește conștiința și îi face pe cei făcători de rele să se căiască și să placă lui Dumnezeu⁸¹. Tot el, referindu-se la mântuire, spune că „sămânța nu va crește fără

78. SFÂNTUL ANTONIE CEL MARE, „Învățătură despre viața morală...“, p. 342.

79. André COMTE-SPONVILLE, *Mic tratat al marilor virtuți*, trad. D.R. Stănescu, Editura Univers, București, 1998, p. 69. La popoarele politeiste, relația dintre oameni și zei nu a vizat chestiuni de moralitate, prin urmare virtuțile nu au fost înțelese ca o unitate. De exemplu, filosofii antici au vorbit despre dreptate raportându-se la societate. Virtuțile sociale postulate de ei sunt împărțite și clasificate după cum în societate există diverse domenii de activitate. În creștinism, însă, virtutea nu e ceva exterior, ci o realitate cu adânci rădăcini în interiorul omului. „Noi admirăm virtuțile antichității, dar la toți sunt virtuți exterioare, fără legătură organică. Nu există o singură virtute care înviorează toată ființa omului, ci numai părți din virtute. Există numai câte o trăsătură virtuoză pe care o numim virtute, nu există însă mănunchiul întreg care pătrunde pe om în tot sufletul“. I. SCRIBAN, *Curs de teologie morală sau lecțiuni de morală creștină*, ediția a II-a, București, 1915, p. 255. În viața credinciosului, însă, virtutea formează un tot organizat. Ea e o forță. Oriunde găsim o virtute, ea nu e singură, izolată, ci e doar „un aspect pe care îl putem observa din trecere, din același complex care există fixat într-o rădăcină“. I. SCRIBAN, *Curs de teologie morală sau lecțiuni de morală creștină*, pp. 257-258. Din acest motiv, atunci când este vorba despre o virtute creștină, se pune problema întregii existențe umane, pentru că ea concentrează întreaga acțiune și dezvoltare a omului.

80. Cf. I. SCRIBAN, *Curs de teologie morală sau lecțiuni de morală creștină...*, p. 252.

81. SFÂNTUL MARCU ASCETUL, „Despre cei ce cred că se îndreptează din fapte“, în: *Filocalia*, vol. 1, trad. pr. Dumitru Stăniloae, Sibiu, 1947, p. 254.

pământ și apă, iar omul nu se va folosi fără osteneți de bună voie și fără ajutor dumnezeiesc⁸². Rezultă din cuvintele lui că, în procesul de îndreptare, de realizare a dreptății, omul nu este singur, ci el lucrează, cooperează cu Dumnezeu, se străduiește fiind ajutat de către Dumnezeu. „Starea de mântuire este obținută de om prin har și o dezvoltă prin fapte și prin daruri în Biserică [...] din faptele noastre, nu puteam dobândi dreptatea, pentru că nu aveam decât puterea noastră. Acum trăim pentru că Hristos însuși trăiește în noi⁸³. În ceea ce privește strădania de îndreptare a celui credincios, se remarcă rolul virtuților în procesul de creștere și dezvoltare morală. Virtuțile se construiesc în oameni prin anumite osteneți, cu anumite rigori. Ele sunt valori pentru care omul optează și în perspectiva cărora crește și devine statornic. „A trăi o viață morală clădită pe principiile morale, înseamnă a trăi o viață virtuoasă, iar viețuirea statornică a omului pe un asemenea nivel moral se numește virtute. Virtutea e viețuirea călăuzită de principii morale și întrebuintarea vieții conform cu menirea ei⁸⁴. În viața creștină, existența virtuoasă este fundamentală pentru mântuire⁸⁵. „Cel ce poate păzi dreptatea nu cade nici în jos prin nechibzuință [...] nici nu se înalță cu dispreț în sus [...] ci chibzuiește întru neprihănire, cunoscând că a luat ceea ce are prin har⁸⁶. Virtutea nu e o datorie⁸⁷, ci o stare, un mod de a fi și de a trăi. Virtutea este „trăsătură ființială a omului, iar evoluția chipului lui Dumnezeu din el spre asemănare înseamnă tocmai această creștere în virtute⁸⁸. Ea „are rolul

82. SFÂNTUL MARCU ASCETUL, *Despre cei ce cred că se îndreptează din fapte...*, p. 255.

83. Pr. D. STĂNILOAE, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 341 și pp. 346-347.

84. I. SCRIBAN, *Curs de teologie morală sau lecțiuni de morală creștină...*, p. 246.

85. Romanus CESSARIO, *The moral virtues and theological ethics, IInd edition*, University of Notre Dame Press, Paris, 2005, p. 21.

86. SFÂNTUL PETRU DAMASCHINUL, „Învățăături duhovnicești”, în: *Filocalia*, vol. V, trad. pr. Dumitru Stăniloae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1976, p. 248.

87. Joseph PIEPER, *The four cardinal virtues. Prudence, justice, fortitude, temperance*, Pantheon Books Inc., 1955, p. 54.

88. Protos. Ioasaf POPA, „Învățăături patristice de îmbunătățire a vieții morale creștine în Ortodoxie”, în: *Ortodoxia*, anul XLII (1990), nr. 4, București, p. 157.

de a ține sufletul sub control⁸⁹. O viață virtuoasă este o viață de autodisciplinare continuă și crescândă⁹⁰, de pregătire pentru a intra în Împărăția lui Hristos. Nu poți intra în această Împărăție „a bucuriei” (Matei 21, 25), pe care Dumnezeu a „pregătit-o de la întemeierea lumii” (Matei 21, 34), fără a avea haină de nuntă (Matei 22, 1-14) sau fără a avea ulei în candelă (Matei 25, 1-13) ori fără a înmulți talanții care ți s-au dat (Matei 25, 25-30), adică fără a avea o pregătire virtuoasă, fără a depune un efort în direcția urmărită. „Din zilele lui Ioan Botezătorul până acum, Împărăția cerurilor se ia prin străduință și cei ce se silesc pun mâna pe ea” (Matei 11, 12). Prin urmare, o viață virtuoasă nu este un mod de a ne etala calitățile, ci este modalitatea prin care omul înaintează⁹¹, progresează, se dezvoltă, crește în asemănare cu Dumnezeu, prin har.

Nu în ultimul rând, un aspect important care trebuie remarcat în ceea ce privește dreptatea-îndreptare este acela că ea nu poate fi înțeleasă și realizată în afara Bisericii. Sfântul Grigorie de Nyssa amintește că „cel unit cu Dumnezeu e numaidecât acolo unde este Dumnezeu”⁹². Dacă Dumnezeu este prezent în Biserică, atunci toți cei uniți cu El prin Taina Sfântului Botez sunt „adunați în numele Lui” (Matei 18, 20). „Biserica este mediul comunitar uman în care Hristos își re trăiește, împreună cu cei credincioși, acțiunea Sa mântuitoare, e

89. Yves R. SIMON, *The definition of moral virtue*, Fordham University Press, New York, 1986, p. 93. „Actul virtuții e astfel actul corespondenței omului către Dumneze. De aceea o putem taxa drept viața în cea mai înaltă calitate a ei, fiindcă principiul cel mai înalt al existenței și al inspirațiunii spre bine e Dumnezeu, iar a trăi după principiul cel mai înalt, înseamnă a-ți ridica și tu viața la cea mai înaltă treaptă morală”. I. SCRIBAN, *Curs de teologie morală sau lecțiuni de morală creștină...*, p. 247.

90. Servais-Théodore PINCKAERS, *The renewing pinckaers. Thomistic moral theology reader*, The Catholic University of America Press, 2005, p. 289.

91. „Virtutea nu e doar o simplă direcție a voinței spre bine, ci e un mod constant de manifestare pe calea binelui, singura cale și univul mijloc prin care creștinul poate realiza binele în forma lui cea mai înaltă”. Arhid. Ioan ZĂGREAN, „Câteva caractere specifice ale virtuții creștine...”, p. 509.

92. SFÂNTUL GRIGORIE DE NYSSA, *Despre rugăciunea domnească*, col. „Părinți și Scriitori Bisericești”, vol. XXIX, trad. pr. D. Stăniloae, pr. I. Buga, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982, p. 421.

mediul în care fiecare mădular al Lui se află pe altă treaptă a urcuşului său, dar în acelaşi Hristos, coborât la nivelul fiecăruia⁹³.

Termenii cei mai familiari celor care sunt prezenţi în Biserică şi care împărtăşesc aceeaşi râvnă pentru comuniunea cu Hristos sunt aceia de „sfinţire” şi „sfinţenie”. Biserica este spaţiul sfânt, în care Hristos, Izvorul sfinţeniei, îi sfinţeşte pe toţi cei care se împărtăşesc cu Trupul şi cu Sângele Lui. „Dumnezeu are un nume sfânt, pe care îngerii îl laudă în ceruri. El este nu numai culmea şi modelul desăvârşirii creştinului, ci şi Cel care sfinţeşte⁹⁴. Miezul dreptăţii-îndreptare este această sfinţire continuă prin Sfintele Taine, care determină o prezenţă tot mai plenară a lui Hristos în om şi deopotrivă o intensificare a râvnei lui către mântuire. În acest sens, Sfântul Clement Alexandrinul îndeamnă: „Credeţi şi primiţi mântuirea [...] cel care caută pe Dumnezeu lucrează la propria sa mântuire. Ai găsit pe Dumnezeu, ai viaţă⁹⁵. Împărtăşirea din Hristos Euharistic este izvor de viaţă veşnică. Din acest motiv, s-a amintit că dreptatea dobândeşte sensul de viaţă nouă, care îşi are sursa în Hristos, sălăşluit întru noi, Care ne dăruieşte această viaţă într-un mod plinar, prin Duhul Sfânt. Între sfinţire şi îndreptare este o strânsă legătură. Omul se sfinţeşte pe măsură ce se îndreaptă şi se îndreaptă pe măsură ce se sfinţeşte⁹⁶. Faptele concrete de dreptate sunt mărturii, aspecte concrete ale sfinţirii omului, ale împărtăşirii din Hristos, sunt „paşi pe calea lui Iisus Hristos, în sensul modelării vieţii după pilda arătată de Mântuitorul, printr-o comuniune de viaţă continuă cu El [...] sensul vieţii creştine este urmarea şi comuniunea cu Hristos pentru dobândirea dreptăţii, adică apogeul desăvârşirii morale şi vieţii religioase⁹⁷.”

93. Pr. D. STĂNILOAE, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II..., p. 355.

94. Pr. I. BRIA, *Tratat de teologie dogmatică şi ecumenică*, Editura România Creştină, Bucureşti, 1999, p. 86.

95. CLEMENT ALEXANDRINUL, *Cuvânt de îndemn către eleni*, col. „Părinţi şi Scriitori Bisericeşti”, vol. IV, 1982, pp. 150-151.

96. „Sfinţenia omului este participarea la sfinţenia lui Dumnezeu şi, prin aceasta, la viaţa Lui, la dreptatea Lui, care se face simţită în trăirea aceleiaşi taine şi infinităţi”. Pr. Dumitru STĂNILOAE, „Sfinţenia în Ortodoxie”, în: *Ortodoxia*, anul XXXII (1980), nr. 1, p. 35.

97. Ierom. Irineu CRĂCIUNAŞ, „Dreptate, pace, bucurie”, în: *Glasul Bisericii*, anul XV (1959), nr. 1-2, p. 68.

Concluzii

Sintetizând cele prezentate mai sus, observăm că, în abordarea creștină a termenului, dreptatea este înțeleasă în contextul marelui drum al omului către Dumnezeu. Dreptatea creștină este însăși viața omului credincios, deopotrivă cu manifestările sale intime, virtuozitate, cât și cu acțiunile concrete. Din acest motiv, în rugăciunile Bisericii se face mențiune de lucrările cu fapta, cu cuvântul și cu gândul, indicându-se complexitatea, profunzimea și întregul orizont al trăirii și manifestării drepte a omului aflat în proces de îndreptare, de mântuire. De aceea, dreptatea-îndreptare, dincolo de alinierea a doi termeni importanți în sfera cercetărilor, nu trimite către o speculație filosofică, nici sociologică și nici juridică, ci este dreptatea conjugată cu viața în Hristos și spre Hristos. Dreptatea-îndreptarea este dreptatea văzută din perspectiva „prefacerii date de Dumnezeu celor de pământ“, așa cum amintește Sfântul Antonie cel Mare⁹⁸. Mântuirea subiectivă este o realitate concretă, nu idealizată, care descoperă specificul și frumusețea dreptății, izvorul acesteia, scopul urmărit, metamorfoza ontologică și adevăratul rost al acțiunilor persoanei.

98. SFÂNTUL ANTONIE CEL MARE, „Învățătură despre viața morală...“, p. 21.